

AZ EURÓPAI KULTÚRKÖZÖSSÉGEK EGYSÉGE

F E J É R Á D Á M

A múlt századfordulón vált egyértelművé az a félszáz éve érlelődő belátás, hogy a jövőben zárt metafizikai rendszer nem alkotható, azaz a másfélezer éves gyakorlattól eltérően a kinyilatkoztatás többé metafizikailag nem igazolható. Az európai filozófia tulajdonképpeni megteremtője, azaz Platón óta eltelt harmadfél ezer évben e példátlanul meghökkentő fölismerés azt a benyomást keltette, hogy ettől kezdve európai kultúránk a szó szoros értelmében vett filozófia szolgáltatásairól lemondani kényszerül. Azóta az, aki a filozófia kérdései iránt ennek ellenére sem szűnt meg érdeklődni, magát már nem is filozófusnak, hanem inkább filozófiatörténésznek nevezi, azaz úgy véli, bár múltja van a filozófiának, jelene és jövője ezután aligha lehet. A mára kialakult helyzet furcsaságát jelzi, hogy míg manapság bármely vállalkozó, menedzser vagy marketingszakértő úton-útfélen a legnagyobb fesztelenséggel és nem minden pökhendiség nélkül önnön „filozófiájáról” értekezik, a korukkal haladni akaró politológusok, szociológusok vagy pszichológusok kompromittálódásuktól tartva a filozófia helyett köteles szerénységgel a maguk „stratégiáját” emlegetik. Ami viszont a humán tudományok művelőit illeti, mára megtanulták: nekik aztán tényleg nem szabad hetvenkedniük. Már annak is örülhetnek, hogy a maguk kétes, alkalmazott- vagy segédtudományi státusában még egyáltalán léteznek.

NEOPLATONIZMUS VERSUS GNOSZTICIZMUS

Keresztény tanítás és filozófia viszonya kapcsán gyakran kitapintható az a hallgatólagos félreértés, hogy ki tudja, milyen okból (a hívők kétségének csillapítása vagy a tömegember romboló hatású metafizikai képzeteinek semlegesítése érdekében-e?), az egyház a szentírási hagyomány metafizikai közvetítését nem nélkülözheti. Az ugyanakkor többnyire nem kerül szóba, hogy a szentírási hagyomány szempontjából egyszerűen nem tekinthető teljes értékűnek, hiteles eredményre vezetőnek, tehát végső soron elfogadhatatlan a kinyilatkoztatásnak – a múltbeli kultúrtörténeti szükséghelyzetben áthidaló megoldásként alkalmazott – metafizikai közvetítése. Föltehetően a gondolkodás e felemássága vagy – tárgyszerűbben fogalmazva – liberális elfogultsága idézte elő azt a mára előállt furcsa helyzetet, hogy a zárt metafizikai rendszeralkotás lezárása a metafizikai igazságközvetítés tilalmát – a másfél évezreden át e célra alkalmazott és a keresztény kultúrközösségekben folyó rendszeralkotási gyakorlatban mintaként szolgáló – neoplatonizmusra korlátozta.

E különös eljárás azt a kérdést veti föl: mi miatt kerülte el a szóban forgó tilalom megfogalmazójának figyelmét a gnoszticizmus, amely a neoplatonizmushoz hasonlóan ugyancsak időszámításunk kezdetén, az európai kultúrának a szentírási hagyományra kinyílása idején keletkezett, és amelyet a filozófia-

történet a neoplatonizmus analógiájára nem különben a szentírási hagyományt és a görög filozófiát egybefogó szinkretikus irányzatként ír le. Szerintünk liberális korunk így tért ki annak a kényelmetlen kérdésnek a mérlegelése elől: mi jogosította föl az embert arra, hogy (egyébként az embert a világ legcsodálatosabb jelenségeként kezelő európai kultúra igényének megfelelően) a gnoszticizmussal szemben a neoplatonizmust alkalmazza, holott a személyes, a világon túli igazság és a természeti, társadalmi jelenségek különkezelésének a szentírási hagyomány által támasztott igényét metafizikailag kielégíteni a neoplatonizmus esetében sem tudta.

A neoplatonizmussal párhuzamba állított gnoszticizmus szellemi-kulturális tartalma nem a görög alapítású és kétezer éve a keresztény tanítás jegyében álló európai kultúra igényének, hanem annak az ázsiai beállítottságnak felelt meg, melynek ellenpólusaként az antik görögök valamikor háromezer éve Európát alapították, és amely időszámításunk kezdetén az ismert világot egybefogó Római Birodalom nagyobbik, a makedón hódítást követően ugyan hellenizálódó, de európaivá sosem váló keleti felét tette ki. Természetes tehát, hogy a keresztény szellemiség kifejezésére nem törekvő gnóvizhoz az egyistenhit harmadik változata, az iszlám áll a legközelebb. Az utóbbi a kereszténységénél jóval később keletkezett, és jelentős mértékben az ázsiai kereszténység felmorzsolódása nyomán nyert teret. Vele szemben pedig azért lehetett sikeres, mert a kereszténységtől eltérően tudomásul vette, hogy e térség lakói a világot fenntartó igazságot meg az azt utólag megfertőző, az emberi akarat rosszra hajlásából eredő, tehát az Istennel azonos léttel össze nem mosható gonoszságot kulturális adottságuk következményeként képtelenek egymástól megkülönböztetni.

Továbbá számolt azzal is, hogy az előbbinek megfelelően társadalmi berendezkedésüket az ázsiai tömegtársadalom kultúrtörténeti csődtömegének kezelésére alkalmas despotizmus terheli. Viszont a keresztény vagy európai kultúrától idegensége ellenére sem mondható, hogy a gnózis az európai gondolkodás és civilizáció körén teljes mértékben

a keresztény szellem ellentétben áll a mindenkori gnózissal

kívül maradt volna. Hiszen a Kelet-római vagy – mint a későbbiekben neveztek – a Bizánci Császárság teokratikus despotizmusát e filozófiai tanításnak az ázsiai tömegtársadalom tapasztalatához igazodó szelleme és gyakorlata masszívan áthatotta, és ezt a legkevésbé sem pusztán a felemásan hellenizálódott ázsiai vagy afrikai alattvalók beállítottságához való alkalmazkodás praktikus kényszere okozta. A gnóviznak a keresztény kultúrközösségbe történő bevonása azért volt szükségzerű, mert mint a latin szertartású katolikus és a görög szertartású ortodox kereszténységnek az egyházszakadásig vezető és máig tartó elkülönülése tanúsítja, a szentírási hagyománynak a létfelejtő metafizikai gondolkodástól való idegenkedése miatt az igazság másfélezer éves metafizikai közvetítése sosem lehetett teljes értékű. Nem vitás, hogy a nyugati fejlődést inspiráló katolicizmus a keleti kereszténységénél kultúrtörténetileg produktívabbnak, sikeresebbnek bizonyult. Mégsem mondható, hogy az ortodoxiának a világon túlra mutató végső kérdések észszerű mérlegelésétől való tartózkodása és a gyakorlatias megoldásoktól való idegenkedése pusztán felesleges akadémizálás, embertelen életidegenség vagy sivár, beteges pesszimizmus, az élet változó viszonyaihoz való észszerű alkalmazkodásra való képtelenség lett volna.

Mint tudjuk, a birodalom nyugati felét egy évezreddel túlélő Bizánc végül az arab hódítók, majd a szeldzsuk és az oszmán törökök kíméletlen csapásai alatt elvérzett. Az egészben a legelszomorítóbb, hogy a keleti keresztény birodalom vesztét valójában nem a kíméletlen hódító nyers erejének leküzdhetlensége, azaz valamely fatális eseménytörténeti véletlen okozta, hanem főképpen az, hogy a középkor első felében még Európa legjelentősebb, legcivilizáltabb államszervezetét jelentő, de a századok során a keresztény normákkal egybe nem hangolható antik tömegtársadalmat konzerváló hatalmi gépezet saját keresztény alattvalóitól kilátástalanul elidegenedett. A Római Birodalom nyugati felében viszont, annak felbomlásával egy időben, az értelemteljesülés igénye szerint és a személyes, a világon túli igazságnak – a kultúrközösségen belül élőket

Az európai filozófia születése

– Jacques-Louis David:
Szókratész halála (1787)
(Wikimedia Commons)

egymástól megkülönböztető – tapasztalata jegyében megindult a személyes életközösségként jellemezhető keresztény nemzeteknek az antik tömegtársadalom kultúrtörténeti meghaladását ígérő szerveződése, illetve kialakult a hűbéri-ségnek a keresztény nemzetet hosszú időn át egybefogó rendje. Ezzel szemben a földmagántulajdont el nem ismerő, a despotikus berendezkedés korlátozására hivatott születési arisztokrácia intézményesülését meg nem engedő, a világban önállóan tájékozódó polgár autonóm megnyilvánulásait korlátozó és egészében véve a nyugati fejlődéssel szemben gyanakvással viseltető Bizáncban a császári hatalom módszeresen megakadályozta, hogy a keresztény nemzet személyes életközösségének eleven, az igazság világbéli megtörténéssel összhangban álló és a kultúrtörténeti értelemteljesülés szempontjából nélkülözhetetlen formája kialakuljon. Mindez oda vezetett, hogy a kezdetben Európát alapító, a klasszikus görög kultúrát kialakító, majd a makedónok és a latinok szervezte Római Birodalmat hellenizáló, annak társadalmát az európaiság hatékony képviselőjére felkészítő görög nép, amely a középkorra görög nyelvűvé váló Bizánci Császárság etnikai magvát alkotta, a Római Birodalom latin nyelvű provinciáitól eltérően a görög kultúrát kisajátító császári hatalom kulturális meddőségének következményeként nem szerveződhetett keresztény nemzetté.

Látnunk kell azonban, hogy a görög nyelvét, etnikai azonosságát, keresztény hitét megőrző és ennek megfelelően személyes életközösségét saját körén belül a mostoha körülmények ellenére mind a bizánci, mind a török császárok alatt megélő, nagy múltú antik görögség nem pusztán az ázsiai tömegtársadalom viszonyait mérvadóként kezelő társadalmi-politikai berendezkedés fogyatékságai miatt volt kénytelen lemondani kultúrájának az értelemteljesülési folyamathoz igazításáról. A félreértés elkerülése végett kiemelendő, hogy adott vonatkozásban a döntő mozzanat nem az államberendezkedés despotizmusa. A Bizánci Birodalom ortodox keresztény elköteleződéséből adódóan, mégpedig a teista-metafizikai tájékozódás tértől és időtől elvonatkoztatott tételeinek jelentőségét eltúlzó keleti keresztény gondolkodás képviselőjeként s nem a hatalom öncélú, gonosz akarása miatt óvakodott kulturális tapasztalatának érvényesítésétől, valamint hagyta figyelmen kívül a keresztény nemzetnek az értelemteljesülési folyamatba való bekapcsolódásra irányuló igényét. Emiatt vált az újkori görögség olyan romantikus nemzetté, melynek kulturális öntudata még a Balkán-félszigeten lakó, de annak idején a bizánci birodalmon kívül maradó többi

ortodox keresztény nemzetet is túltéve a 19. század elején a kultúrtörténeti folytonosság fenntartására vagy utólagos kialakítására való képesség bármiféle jelének kinyilvánítása nélkül fogalmazta meg a modern keresztény nemzetvélelés igényét. A teljes kultúrtörténeti amnéziát a sok évszázados török hódoltság sem magyarázza, mert az arab kalifátus fennhatóságát megközelítőleg ugyanannyi ideig viselő spanyol nemzet a göröggel szemben nem vesztette el hispán öntudatát, és amikor mód nyílt rá, úgy kapcsolódott be a maga önálló és senki mással össze nem téveszthető kulturális tapasztalatát megszólaltatva az európai kultúrateremtés kórusába, mintha az azt megelőző fél évezredben a kultúrközösséghez kapcsolódása zavartalan lett volna.

HARMADIK RÓMA

Kultúrföldrajzi adottságuk miatt a keleti szlávok a bolgárokhoz és a szerbekhez hasonlóan az ortodox kereszténységet vették föl. A Kijevi Oroszország azonban nem bizánci intenció szerint, hanem az akkoriban a földrészt körülvtorlázó és vízi járműveiket a kelet-európai vízvázalókon átszállíttató, egyebek közt Normandiában, Szicíliában és a Nápolyi Királyságban letelepedő, illetve önkormányzatot kialakító vagy önálló államot alapító vikingek elképzelését megvalósítva szerveződött. Föltehetően részben az ő közvetítésükkel jutott el Kelet-Európába a hűbériség, vagyis a birodalmi provinciák civilizációsan elhasználdott társadalmába arisztokratikus felelősségtudatukkal új lelket lehelő galliai frankoknak a találmánya, mint ahogy Európa keleti felét még hosszú ideig egyéb vonatkozásban sem a Bizánci Birodalom kultúrtörténetileg tudatos, pesszimista, vagyis a nyugati fejlődéssel szembeforduló szelleme lengte be.

Bizánci stílus –
Lakótelep Szibériában
(Twitter/X)

Az idézte elő e sajátos helyzetet, hogy kultúrtörténeti kiskorúságuk jeleként a középkorban a keleti szlávok Bizánc – inkább szellemi, mint politikai – védelmét élvezték, és ezáltal az e világi dolgok alakulásából származó, természetes hajlamaikat valamiféle gyermekes gondtalansággal élhették ki. Az időközben a tatár elnyomást súlyosan megszenvedő, majd magáról sikeresen levető moszkvai orosz állam arculata akkor komorult el bizánci mintára, amikor a létének a világon túli igazságban gyökerező kultúrtörténeti értelmére ráébredő orosz nemzet fölmérte, hogy a keleti kereszténység védnökének megtisztelő szerepe Konstantinápoly elestével reáhárult, és ezután neki kell ellensúlyoznia a lehetősége határának szem elől vétésére hajló, a sem Istent, sem embert nem ismerő, önvészélyes Nyugat kilengéseit. A második Rómának számító Konstantinápoly után magát harmadik Rómának mondó és idővel uralmát az Urálon meg a Volgán, azaz Európa keleti határán túl a szibériai tajgára és Közép-Ázsiára kiterjesztő orosz birodalom azért léphetett Bizánc örökébe, mert nemcsak hajlott ortodox keresztény hitéből adódóan annak elfogadására, hanem az antik tömegtársadalomban megrekedő és teremtőerejét a középkor végére kimerítő Bizánccal szemben a keresztény kultúrközösség más életképes államához hasonlóan a kultúrközösség által visszaigazolt kulturális tapasztalattal is rendelkezett.

Az újkor kezdetén a Moszkvai Nagyfejedelemségnek a Kelet-római Császárság örökébe lépése, valamint Nagy Péternek a 17. század végén bevezetett reformja – az óvatlan szemléltől könnyen megtévesztő első benyomás ellenére – nem zárja ki értelmetlenül egymást, hanem sokkal inkább kiegészíti. Hiszen a magát császárrá előléptető, azaz a továbbiaknak cárnak nevező moszkvai nagyfejedelem nem azért vállalta a modern Európában a keleti kereszténység patrónusának szerepét, hogy a Nyugattól elzárkózás avult, középkorias állapotát az idők végezetéig fenntartsa, illetve saját le nem becslendő lehetőségével élve kultúrtörténeti nézőpontjukat a megfelelő időben és helyen kellő súllyal ne képviselje. Senkinek ne legyen kétsége afelől, hogy Nagy Péter nem valami egészen mást, hanem éppenséggel a keresztény ortodoxia semmivel össze nem téveszthető nézőpontját érvényesítette, mikor a harmincéves háborút a protestánsok javára eldönteni akaró Gusztáv Adolf példáján felbuzdult, és a vallásháborúk korának lezárulását tudomásul venni nem akaró, hanem protestáns parasztkatonái élén Napóleon vállalkozását megelőlegezve a skandinávoknak az európai politikába beleszólását érvényesíteni megkísérlő svéd királyt, XII. Károlyt Poltavánál megverte és Törökországba való menekülésre kényszerítette. Péter döntő jelentőségű győzelme bizonyára hozzájárult ahhoz, hogy a kelet-európai törekvéseikről letevő svédek belássák, nincs keresnivalójuk a nagyok számára fenntartott terepasztalon, és az a leghelyesebb, ha fokozatosan a semlegesség kényelmes pozíciójába vonulnak vissza. Számos erénye ellenére XII. Károly nem volt mentes a kalandorság – történelmi szereplését egészében véve mégiscsak leértékelő – hibájától, ám kalandor volt a nagy Napóleon is. Kettejüket csak az különbözteti meg egymástól, hogy míg az előbbi a protestantizmusnak – a maga nemében nem lebecsülendő – újkori kultúrtörténeti leleményével kísérelte meg az európai kultúrközösség minden tagját szellemi-kulturális irányultságra tekintet nélkül boldogítani, az utóbbi ugyanezt a célt száz évvel később a népfelkelv érvényesítési határának korlátot nem ismerő kitolásával próbálta meg elérni. Bár senki nem vitatja, hogy I. Sándor politikusi és hadvezéri képességei kiváló elődjének képességét meg sem közelítették, ha lehet, az ortodox vagy, amint ugyanezt az oroszok mondják, a pravoszláv Oroszország a kalandor fékezhetetlen vállalkozó kedvének megtörésében a kultúrközösség számára kétségen felül állóan még nagyobb és még kevésbé feledhető szolgálatot tett.

Az ortodox orosz birodalom által tett jó szolgálatok közé szokás besorolni az oroszoknak az I. világháborúban II. Vilmos Németországa ellen folytatott, hatalmas áldozatvállalást igénylő és a cári rendszer bukásához vezető küzdelmét is. Véleményünk szerint ennek a valóban nagyszabású, mondhatni látványos történésnek a többi, tényleges kultúrtörténeti jelentőségű esemény közé

Bizánc örökébe lépő kulturális tapasztalat

csempészése elhibázott és velejéig hamis. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az európai vonatkozásban valóban elsőrangú 19. századi német civilizációs teljesítményre hivatkozással valamiféle megfoghatatlan történelmi igazságosság nevében a világ újrafelosztását követelő és talán általa sem kellőképpen felfogott módon a Nyugat által teremtett világrendet meggondolatlanul megtámadó német császár nem az orosz birodalom területét készült megnyirbálni vagy keleti szomszédjának a befolyását igyekezett elsősorban csökkenteni. Annál kevésbé, mert legjobb tudomásunk szerint Németország hosszú ideig arra számított, hogy az általa képviselt német nemzet törekvését a szövetségesének tekintett orosz cár majd az osztrák és a török császárhoz hasonlóan megerősíti. Továbbá, ha Vilmosnak, e kicsinyes nemzeti féltékenykedéstől sarkallt, amatőrként viselkedő politikusnak a célkitűzését mérlegeljük, nem sikerül benne a Nyugat civilizációs expanzivitásától megszállott kalandor nyilvánvalóan mértéket veszítő, ám a világot mégis magával ragadó nagyvonalúságát fölismeri. Nem túlzás azt állítanunk, hogy az utóbbi magatartást akkoriban már inkább – a foga fehérét a pókerjátékos taktikai érzékével és az általa elfoglalt pozíció szilárdságának tudatától áthatott hatalom magabiztosságával egyelőre leplező – Amerikai Egyesült Államok testesítette meg. Ám magát csapja be, aki a német császár kisszerűségét és politikai kétbalkezességét, meg az antant ígéretésének bedőlő és birodalmát a biztos pusztulásba sodró orosz cár hiszékenységét véletlenszerű egyéni fogyatékoságként kezeli.

Bővebben arról van szó, hogy eltéved, aki szem elől véti, hogy az európai kultúrközösség két, elsőrangú kultúrtörténelmi jelentőségűnek számító és szellemi tapasztalata kinyilvánításával a 19. század eleje óta birkózó nemzete, azaz a német és az orosz az újkor korábbi századaitól eltérően önhibáján kívül, tehát a kultúrközösség – itt nem részletezhető – kultúrtörténelmi sajátosságából

adódóan akkor és ott alkalmatlannak bizonyult az előtte feltáruló és általa a kultúrközösség tudomására hozott problémák önelvű, saját hatáskörükön belül megrekedő megoldására. A két császár vértelen tesztesztasága és nevetséges elképzeléseiknek szinte ellenállás nélküli érvényesülése a csalódottságnak és becsapottságnak azt az élményét tükrözte, amely akkoriban az addig önbizalmáról híres földrész egészét áthatotta. Nem volt mentes e nyomasztó élménytől

– a német császár különös rendbontási hajlamát megfékezni hivatott antantot megszervező és később a maga szempontjait a győztes hívságos szerepében tetszelegve érvényesítő – Nyugat-Európa sem. Hiszen egyébként mi magyarázná azt a képtelen eljárást, hogy a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke óta Európában hagyományosnak számító közmegegyezésre törekvésről – se szó, se beszéd – lemondott, és úgy helyezte magát az európai kultúrközösség létét hallgatólagosan tagadó tengerentúli szuperhatalom védelme alá, mintha ez volna a világ legtermészetesebb dolga. Így eshetett meg, hogy a művelt Nyugat, amely a 19. század elején a Weimarba, a század vége felé pedig a Jasznaja Poljanába zarándoklást elengedhetetlennek tartotta, a tényleges magyarázatadásról lemondva úgy bólintott rá a humán műveltség felfüggesztésére, *de facto* a tömeglétnek az Egyesült Államokban már megvalósult normává emelésére, mintha az európai kultúrközösség létét Platón óta meghatározó állapot kezdettől fogva nevetséges tévedés, holdkóros képzelgés lett volna.

Az orosz cári rendszer bukása nem vonta maga után a keresztény ortodoxia védnökségét ellátó Moszkva, a harmadik Róma bukását, és ezért ez az egyébként meglehetősen drámai esemény nem hasonlítható a Bizánci Császárságnak az újkor hajnalán bekövetkezett megszűnéséhez. Az orosz társadalmat nyolc évtizeden át működtető politikai rendszert – az utóbbinak a hivatkozásait máig komolyan vevő közmegegyezéssel szemben – a magunk részéről nem a kultúrfilozófiai érvénnyel nem bíró marxi ideológiából, hanem a korunkban a kultúrközösséggel együtt súlyos válságát megszenvedő orosz kultúrából, orosz nemzetből eredeztetjük.

A polgár politikai felelősségvállalási készségének alkalmazását, a nyugati fejlődés jelentős vívmányát elvből elutasító, a nemzet gazdasági erejének fejlődését az ortodox birodalmi érdekek alárendelő, a parasztságban legfőbb támaszát

a modern gnóvizt az Amerikai Egyesült Államok képviseli

Pravoszlávia –

Részlet *A jégmezők lovagjából*
(rend. Szergej M. Eisenstein,
1938)

látó és a polgárosodás folyamatának gyorsításától emiatt óvakodó, egyszerűen az ortodox keresztény hagyomány jellegéből adódóan a tömeglét Ázsiát idéző szorításában vergődő és ezáltal a legkülönfélébb társadalomátalakítási tanítások érdeklődését rendkívüli mértékben fölkelte a cári rendszer kétségtelenül az európai kultúrközösség leggyöngyösebb láncszeme volt. A súlyos válságát megelőző Európában, különösen annak keleti felében, majd a II. világháborút követően a világ jelentős részében a bolsevik ideológia oroszországi sikere nem mindennapi érdeklődést keltett. Például földrészünknek egy másik vesztes országában, melynek tekintélyuralmi rendszere, nevezetesen a német császárság ugyancsak a Nagy Háború áldozatául esett (bár helyéről a Hohenzollern dinasztiát a Romanovoktól eltérően inkább a győztesek csillapíthatatlan haragja, mint az országon egyébként ott is eluralkodó káosz mozdította el), a bolsevik típusú kommunista párt (Németország Kommunista Pártja, KPD) nem különben féltelmetes erővel lépett fel. A német társadalom azonban végül úgy döntött, hogy az oroszoktól mégiscsak számottevően különböző igényének nem a lenini doktrína, hanem annak a soha nem nyugvó fausti ember beállítottságával színezett, a nyugati fejlődés belső ellentmondásait az abszurditásig fokozó változata, nevezetesen a nemzetiszocializmus önpusztító örülete felel meg. Éppen ez utóbbi tette lehetővé annak megmutatását, hogy bár a cári rendszer megbukott, bár Oroszországot Szovjetunióvá keresztelték át, bár a földabrosz egyik szeletét éktelenül vörös színűre festették, az ezeréves ortodox keresztény nemzet, a keresztény ortodoxia szellemi és politikai patrónusa nem veszítette el azt a legendás képességét, hogy ha már minden kötél szakad, mederben tartsa a korlátait tisztelni kezdettől fogva nem tudó, hiszen eleve titáni hajlamokkal megvert nyugati fejlődést. Bárki bármit mond, a németek – francia elődjéhez képest kétségtelenül lefokozott – Napóleonjától, Hitlertől Európát az ortodox keresztény kultúra hiteles hordozója, az orosz nép mentette meg. Igaz, hogy e kultúrtörténeti lehetőség megvalósulásához elengedhetetlen volt, hogy nyugaton is akadjon egy férfi, aki országának, Nagy-Britanniának a gátlástalan hódító előtti megalázkodását nem engedte meg, hanem – mint egykor elődei Napóleon – Hitlert belekényszerítette Oroszország lerohanásába, és mivel e művelet levezényléséhez a brit birodalom a 20. században már kevés volt, azért országa támogatása céljából Amerikát, a tengerentúli nagy testvért is megnyerte.

Birodalom –

A cári, az orosz és a szovjet zászló együttes felhúzása Szentpétervárott, 2023. június 17. (Twitter/X)

KULTÚRTÖRTÉNETI SZIMMETRIÁK

A kultúrtörténet figyelemre méltó szimmetriákban gazdag. Miként a gnózisnak a görög filozófiát a szentírási hagyománnyal vegyítő és az ortodox kereszténység védelmére gondoskodó államok által alkalmazott teista metafizikája kétezer éve kíséri az újplatonizmus ugyancsak szinkretikus teista metafizikáját, úgy vonja be látókörébe a gnózist annak az országnak – az Amerikai Egyesült Államoknak – a gondolkodása, amely az újkor kezdetén bekövetkezett másik egyházszakadás, a protestantizmus kialakulása nyomán a tömegtársadalom ázsiai formája ellenében a nyugati fejlődés, az egyéni szabadság védelmezője lett.

Ahogy a görög és a latin kereszténység elkülönülése a kultúrközösség keleti és nyugati felét szakította ketté, ahhoz hasonlóan beszélt száz éve a protestantizmus kialakulása kapcsán az életfilozófia által kedvelt nemzetkarakterológia az északi és a déli ember látásmódjának elkülönüléséről. Mivel azonban a morfológiai felfogás a kultúrtörténeti értelemteljesülési folyamatban nem alkalmazható, inkább Taine-hez igazodunk, és a Római Birodalom egykori határán belüli és kívüli, tőle délre vagy északra lakó, tehát az antik civilizációból közvetlenül vagy közvetve részesülő nemzeteket különböztetjük meg egymástól. Nem kétséges, hogy a középkor végére, a 16. század elejére a keresztény tanítás

a latin kereszténység körébe illeszkedő nemzetek mindegyikét teljes mértékben és adottságukhoz hajlékonyan igazodva áthatotta. Nehézségek az ő egymást értésük tekintetében az újkor kezdetén támadtak. Ugyanis ekkor (paradox módon épp a gondolkodás elvilágiasodásának hatására) a *limesen* belül szerveződött, az antik civilizáció folytonosságát élvező és ezért a reneszánsz gondolkodás élen álló nemzetek – olaszok, spanyolok és franciák – számára evidens kultúrtörténeti összefüggéseknek a józan ész látókörébe kerülése az ilyen evidenciákkal nem rendelkező és emiatt a kulturális tapasztalatok közötti eltérés tényleges mélységébe belepillantani kényszerülő nemzetek hit- és közéletét túrhetetlen mértékben megterhelte.

Ezt a feszültséget leginkább talán a német nemzet élte meg, amelynek nagyobbik és mérvadóbb fele egyrészt a szóban forgó kultúrtörténeti választóvonalon kívül esett, másrészt amely Nagy Károly egykori, a latin kereszténységet egybefogó birodalmának (a franciák melletti másik) örököseként ennek ellenére az európai kereszténység sorsáért érzett felelősség jelentős részét viselte. Akkor járunk el helyesen, ha a lutheri protestantizmusban nem elsősorban a hitéleten vagy az egyházon belül értelmezendő eseményt látunk, hanem azt a németeknek a reneszánsz mindenekelőtt világi jellegű szellemi-kulturális mozgalmára adott – kétségtelenül sajátos, az ő viszonylatukban mégis – legfontosabb válaszaként értelmezzük. Komolytalan tehát a protestantizmusnak az a – még mindig közkeletűnek számító – fölfogása, amely az újkori német kultúrának ezt a reneszánsznak a kultúrközösség egészét magával ragadó mozgalmára adott választát vallási formája miatt korszerűtlennek tekinti. Már csak azért is így van ez, mert a lutheri reformáció hozta olyan formára a német kultúrát, amelynek hiányában az újkori európai gondolkodás egyik meghatározó tényezője – amikor annak eljött az ideje: tehát a Goethe-korban – a maga nélkülözhetetlen hatását nem fejthette volna ki. Ez még akkor is igaz, ha elismerjük, hogy az egyedül a hit általi üdvözülésnek (*sola fide*) a keresztény antropológiát elszegényítő, az egyén vagy a polgár ontológiai-antropológiai szerepének jelentőségét viszont az emberi természet arányát torzítva eltúlzó lutheri tétele a személyes szellemi tájékozódásnak a katolikus felfogáshoz képest vett lehetőségét kétségtelenül, de egészében véve mégis elfogadhatóan leszűkítette. Hiszen e művelet a kultúrközösség szellemi tájékozódásának elmélyítésére hivatott német gondolkodást olyan nyomasztó tehertől szabadította meg, amelyet az újkor elmúlt századainak kultúrtörténeti horizontján úgysem kezelhetett volna kielégítően, és amelynek gyakorlatias félretétele egészen a legutóbbi időkig nem fenyegetett a szellemi eltévelyedés veszélyével sem.

A lutheri hitújítás és az amerikai nemzet gnosztikus tájékozódása között az angol reformáció, valamint az angol társadalom által megszenvedett polgári forradalom teremt kapcsolatot. A reformációnak a reneszánszhoz mérhető jelentőségét bizonyítja, hogy az olaszokon és a spanyolokon-portugálokon kívül némiképp a reneszánszhoz hasonlóan egyetlen latin-keresztény nemzet kultúráját sem hagyta érintetlenül. Állításunkat igazolja, hogy az általa keltett bonyodalmakat még a *limesen* belül kialakult és ezért a reformáció kínálta kulturális lehetőségek kiaknázásában nem érdekelt francia nemzet sem úszhatta meg. A hugenották nagy füsttel-lánggal járó viaskodása, egyebek közt Szent Bertalan véres éjszakája inkább a protestantizmust kisajátító, a feudális anarchia rossz szellemét őrző és azt az újkorban elszabadító oligarchia idejémtúlt törekvését fejezte ki, amely tényleges kulturális tartalom híján a királyi hatalom előremutató és a francia kultúrának tökéletesen megfelelő nemzetegyesítő törekvését próbálta megakadályozni. Mivel pedig a francia nemzet érdekének a társadalom katolikus jellegének megőrzése felelt meg, egyetemes európai vonatkozásban is értelmetlen a hugenották kudarca miatt túl sokat sajnálkozni.

A Britannia provincia helyén kialakult és az antik civilizáció folytonosságát – főként a normann hódítás óta – a franciához hasonlóan élvező angol nemzet az újkor kezdetén a franciákhoz hasonlóan ugyancsak nem igényelte az olaszok és spanyolok által kialakított reneszánsz gondolkodás és életmód formáitól való gyökeres elhatárolódást. VIII. Henrik, ez az ízig-vérig reneszánsz uralkodó

kiszakadás az európai kultúrközösségből »»

nyomós teológiai vagy antropológiai érvek keresése nélkül, önállóan, végeredményben a lutheri hitújítástól függetlenül karolta föl az új időkhoz egyenlő mértékben alkalmazkodó polgárság és születési arisztokrácia gazdasági-politikai kezdeményezéseit, és mint törekvésük kibontakozását akadályozó tényezővel ő maga különbözött össze a társadalom döntő részének megelégedésére a katolikus egyházzal. Henriknek, majd leányának, Erzsébetnek, a másik jelentős reneszánsz uralkodónak az eljárása egészében megfelelt az országukat azokban az időkben egyesítő francia királyok eljárásának. Csak abban tértek el egymástól, hogy míg a francia királyok kultúrájuk racionális jellegének megfelelően a szuverén uralkodói akarat érvényesülését szorgalmazták, az empirikus beállítottságú angol gondolkodás a történetekben részt vállaló felek kezdeményezőkedvének szabadon engedését és megütköztetését részesítette előnyben. Viszont van valami meghökkentő abban, hogy az angol uralkodók által alkalmazott felfogás a társadalom tűrőképességét még francia társaik eljárásánál is inkább igénybe vette. Ilyen körülmények között történt meg, mintegy másodlagosan és bizonyos esetlegességgel, a reformáció tanításának és eszméinek az angol társadalomba való behatolása, illetve ott mind szélesebb körben való elterjedése és elfogadása. A 16. századi Angliában (mely ne feledjük, Shakespeare kora) nemcsak a reneszánsz szellemiséget tartózkodással és meghökkenéssel fogadó Németországhoz, de még a szigetország kultúrtörténeti ikerpárjához, Franciaországhoz képest is szembeötlő és elgondolkodtató mértékben kivirul a reneszánsz költészet. Ez ráadásul akkor történik, amikor itt összeurópai viszonylatban is a legnagyobb erővel megindulnak azok a társadalmi változások,

melyek a reneszánsz szellemiséget nyersen elutasítva a polgári kor beköszöntésének elodázhatatlanságát adják hírül. A legtermészetesebb, hogy az új világuk megteremtésére, a polgári kor viszonylatainak a kialakítására készülő angol polgárokat nem is a reneszánszt értetlenkedve fogadó jámbor német lelkülethez szabott lutheri reformáció érdekelte elsősorban, hanem figyelmüket annak a polgári mentalitáshoz még szigorúbban hozzáigazított kálvini változata vonta

magára. De szempontunkból az igazán fontos, amit a forradalmukra fokozatosan ráhangoló angol polgárok a protestantizmussal tettek. Nevezetesen, hogy puritanizmusuk jegyében nyersen kifejtették, látványosan meghirdették a lutheri tanításban kezdettől fogva ott lappangó metafizikai lázadást, a keresztény vagy európai kultúrának a protestáns egyház nemzeti jellegének következetes vállalásával elfedett és jótékonyan kiegyenlített tagadását.

Az európai kultúrközösségből történő kiszakadás elemi erejű igényének kimondása hihetetlen mértékben fölszabadította a 17. századi puritán polgárban rejlő és a nyers természet civilizálásához, ehhez a vén kontinens kulturális hálójának védelmében föl sem mérhető gigászi feladatnak a vállalásához szükséges energiát. Robinsoni rajongása arra serkentette a protestantizmusban rejlő logika végigvitelére magát elszánó angol polgárt, hogy vegye a sátorfáját, vagy ha benne még nem született meg ez a belátás, akkor a kulturális védekező reflexét működésbe léptető angol nemzet társadalma vonta le a következtetéseket, és zsuppolta ki rövid úton az országból a kultúra szellemével kihívóan szembeforduló állampolgárt. A természeti népek között élő, az óhazától évszázadokra elszigetelődő és a kultúra védőhálójának elutasítása óta attól a nyomasztó tudattól áthatott amerikai protestánsnak, hogy a Teremtő tervét megvető gonoszság szabadon tenyészik a világban, egészen addig sem lehetősége, sem szüksége sem volt ösztönös gnosztikus beidegződésének felülvizsgálatára, míg a múlt század elején nem vált szükségessé, hogy az Amerikai Egyesült Államok a kultúrtörténet rendje és módja szerint belebonyolódjék a vén Európa kulturális válságába. Az I. világháború kimenetelét eldöntő amerikai polgár könnyen ringathatta magát abban a jámbor hitben, hogy a hozzá legközelebb álló Nyugat-Európának, a „jó ügy” élére álló antantnak „derék fickó” módjára, azaz önmagához illően tett jó szolgálatot. A drámai vagy éppen katasztrófális történetek ilyen értékelésének akkoriban annál kevésbé volt akadálya, mert a tengerentúli segítség reményében a kultúrközösség politikai gyakorlatával meggondolatlanul szakító és a kulturális elbizonytalanodása miatt egyébként is megzavarodó

a lutheri reformáció hozta formába a német kultúrát

Német forma –

Az 1821-ben felállított Luther-emlékmű Wittenbergben
(Wikimedia Commons)

partner azt erősítette neki váltig, hogy jötevőjét éppen ilyen derék fickónak találja. A történelmi tájékozódási képességét az I. világháborút követően elvesztő és a fausti ember fatális nyughatatlanságától gyötörtén a bölcs visszavonulás helyett magának torz, emberellenes hivatástudatot kimunkáló Németország, azaz a Harmadik Birodalom pedig annyi kényelmes fogódzót kínált Amerikának európai szerepe kritikátlan igazolására, hogy ezután az előnyös imázsformálás kötelező feladatával már nem is kellett foglalkoznia.

Amikor a hidegháborút megnyerő Reagan elnöknek a rab nemzetekről meg a gonosz birodalmáról szóló emlékezetes és általunk mélyen átélt szavait hallgattuk, bennük – nem föltétlenül igazolható gyanútlanlansággal – pusztán publicisztikai telitalálatként értékelhető, ütős szónoki fordulatot láttunk. Csak Oroszország és az Egyesült Államok legújabb egymásnak feszülése tette nyilvánvalóvá számunkra, hogy mára világunkban már a gnoszticizmus teista metafizikája is annyira kezelhetetlenné vált, mint száz éve a zárt metafizikai rendszerként aposztrofált újplatonizmus, és emiatt az előbbit nem kevésbé szükséges kiiktatni gondolkodásunkból, mint akkor az igazságnak a világgal való metafizikai egybefoghatóságát sugalló zárt metafizikai rendszert, az újplatonizmust. Hiszen bármennyire meghökkentően hangzik, napjainkra az Európa utolsó reményének számító Újvilág állt be a nyugati fejlődés azon, mértéket vesztő megnyilvánulásainak a sorába, amelyek az újkor elmúlt századaiban rendre-másra vonták magukra a gnoszticizmusnak – az európai kultúrközösség eszményével össze nem egyeztethető – szellemi csodafegyverét működésbe hozó harmadik Róma haragját.

Lecsúszás –
Amerikai tengerészgyalogos
Szaddám Husszein elfoglalt
tikriti palotájában, 2003
(Twitter/X)

AZ EURÓPAI KERESZTÉNY KULTÚRA JÖVŐJE

És most vessünk számot dolgaink jelenbeli állásáról! Ha az igazság metafizikai közvetítésének kimerülését már száz éve érzékeltük, és ha különös tekintettel e korántsem jelentéktelen körülményre, következetesen szem előtt tartjuk, hogy az igazságot kinyilatkoztató szentírási hagyomány végeredményben úgysem érheti be az igazság metafizikai közvetítésével, akkor előbb-utóbb ráérezünk arra, hogy e tapasztalattal fölfegyverzetten nem kötelező magunkat a szorongás áldozatául dobnunk. Az jár el helyesen, aki a liberalizmus száz éve elhangzott féligazságán való rágódással felhagyva fontolóra veszi, miként haladható meg keresztény kultúránknak és az európai hagyomány szellemének megfelelően a maga után vitathatatlanul kívánnivalót hagyó jelenlegi helyzet. Hiszen elgondolkodtató: miért volna szükséges nekünk, akik a liberalizmus leckéjét jó tanulóhoz illően annak idején elsajátítottuk, és ennek megfelelően a zárt metafizikai rendszerek alkalmazásától következetesen tartózkodunk, belenyugodunk a gnoszticizmusnak, ennek a keresztény kultúra és az európai gondolkodás igényét a neoplatonizmusnál is kevésbé kielégítő, másik teista metafizikai rendszernek az elfogadásába? Vajon a száz éve zárt metafizikai rendszerként elutasított újplatonizmus nem ugyanúgy a teista metafizikai tanítások egyike, mint a – ki tudja, milyen megfontolásból – liberális kritika által annak helyébe csempészett gnoszticizmus? Az lenne helyes, ha a tőlünk, mai keresztény európaiaktól megszokottnál bátrabban tájékozódnánk, és valami ilyesmit mondanánk: a liberalizmus – ő tudja, miért – száz éve valamiféle félmegoldással megelégedett. Lépünk most tovább, és terjesszük ki a kétezres éves keresztény kultúra eredményeire hivatkozással az általa a zárt metafizikai rendszerre kimondott tilalmat minden teista metafizikai rendszerre. De hogy neve legyen a gyermeknek, a további óvatosság helyett kerek percc mondjuk ki: az kívánatos az európai vagy keresztény kultúra jövője szempontjából, hogy mielőbb lépjen az egyén meddő igazságra kérdéséből kiinduló és a dualista transzcendenciafelfogás jegyében álló létfelejtő, konvencionális teista metafizika helyébe annak teljes értékű ellenpárja, az embernek a személyes életközösségben megmutatózó lét- vagy igazságtapasztaló képességére támaszkodó és ennek megfelelően a monista transzcendenciafelfogáshoz igazodó ontologikus antropológiai gondolkodás. ■